



## KÁLMÁN KIRÁLYUNK 1099-IKI PEREMYSLI CSATÁJA.

Az orosz őskronika nyomán.

(Első közlemény.)



KIEVI nagyfejedelemtől segítségül hívott, s Peremyśl városát ostrom alá vevő Kálmán királyunknak erről az 1099. év tavaszán a várostól keletre, a Szán és a betorkolló Viár folyók összeszögelésében fekvő térségen a nagyfejedelemmel ellenséges viszonyban levő oroszok támogatására érkezett palóczokkal vívott, egyébként eléggé ismert<sup>1</sup> csatájáról a mi krónikánk nem nyújt akkori hadi taktikánk ismeretét elősegítő adatot. Ellenben az orosz őskronikának («повѣсти времennyч лѣт») a csatavívás módját leíró adalékából nagybecsű eredményeket vonhatunk le régi hadi taktikánk történetére nézve.

Az orosz őskronika ezen adalékának a feldolgozása és értékelése a mily hálás és eredményekkel kecsegtető feladatnak ígér-

<sup>1</sup> L. Pauler Gy.: A magy. nemz. tört. I. kiad. 1. köt. 265—266. l.

kezik, ép oly egyszerűnek és könnyen megoldhatónak is látszik, valójában pedig, ha nem is nehezebb, de sokkal hosszadalmasabb és körülményesebb, semmint hinnők.

Nemcsak a szabatosan leírt csatavívás módjának korábbi hadi taktikánkul való elfogadásáról és mint ilyennek a tudomásulvételéről, s nem csupán a levonható eredményeknek régi hadi taktikánkról bírt ismereteink közzé való beillesztéséről van szó. Annyit megállapítottak már azok az írók, legutóbb Horváth Jenő,<sup>1</sup> hadtörténelmünknek ez a lelkes művelője is, a kik e csatáról irtak, hogy «a magyarokat a saját taktikájukkal verték le a palócok». Ennek a megállapításnak természetesen csak akkor és úgy van értelme, ha ismerjük őseink hadi taktikáját, a minthogy az említett írók meg is voltak győződve, hogy ismerik, s e meggyőződésben nyilatkoztak úgy a perемыsli csatáról.

Ám régi hadi taktikánkról való csaknem összes eddigi ismereteink a hadi taktikánk elméleti forrásairól végzett újabb vizsgálódások alapján hamisaknak és értékteleneknek látszanak.

Ez a körülmény teszi hosszadalmassá a feladatunkat. Át kell ugyanis tanulmányoznunk régi hadi taktikánknak és történetének rendelkezésünkre álló összes, tehát *elméleti és gyakorlati* forrásait, s adatainkból újra meg kell állapítani a mibenlétét és fejlődését. Akkor aztán a perемыsli csata leírásából is levonhatjuk és felhasználhatjuk a régi hadi taktikánkat illető eredményeket.

\*

Honfoglaló őseink hadi taktikáját, hadtörténetünknek ezt a kétségtelenül legfontosabb és legérdekesebb tárgyát eddigelé is úgy kimerítették már, hogy újból való ismertetése felesleges munkának látszik. Hiszen Salamon Ferencz még 1876-ban «A magyar hadi történethez a vezérek korában» című értekezésében,<sup>2</sup> a mely

<sup>1</sup> Magy. hadt. könyvt. III. köt. Magy. hadi krónika. 1. r. 63—64. ll.

<sup>2</sup> Századok, 1876. évf. I—III. 1—17., 686—733. és 765—851. ll. a következő 10 fejezettel: I. az irod. crit. következtetései. — II. A magyar csatarend görög felfogás szerint, 7. l. — III. A magyar csatarend elméleti magyarázatai, 12. l. — IV. A magyar sereg egyes osztályai a felállításban, 686. l. — V. Következtetések a monarchicus szervezetre, 699. l. — VI. Combinációk a polit. és társad. osztályokra nézve, 713. l. — VII. Tá-

saját bevallása szerint, első kiindulásában históriánk egyetlenegy kútfejenek, Leó császár «Taktikájá»-nak analysise akart lenni csak,<sup>1</sup> de aztán a vezérek korabeli egész hadtörténetünkre kiterjeszkedett, külön fejezetet szentelt az akkori magyar taktikának.

Salamon teljesen kiaknázta a görög taktikákat, különösen a korabeli turkokról író Leóét, melynek «a magyarokról közvetlenül szóló helyeit históriai kézikönyveink mindenike ismerette»,<sup>2</sup> úgy, hogy már Salamon előtt is ez *elméleti* forrásból merítettük régi hadtörténetünkről való ismereteinket. Salamon fejtegetéseit a régi magyar hadi taktikáról mindenki a leghitelesebb, szinte «okmányszerű» forrásból merített feldolgozásnak vette, mivel egyéb műveiben megszokott mélyenjáró kritikájával szinte önmagát multa fölül bennük. Műve nemcsak akkor kel-

madó fegyverek, 765. l. — VIII. Védő fegyverek, fegyvernem és fölszerelés, 785. l. — IX. *A magyar taktika*, 800. l. — X. Egy-két ütközet magyarázata az első Árpádok korából, 826. l. — Pauler két helyen nyilatkozott dicsérőleg Salamonnak e művéről, A m. n. tört. az Árp. kir. a. I. kiad. I. köt. 8. jegyz. 483. l. és A m. n. t. Sz.-Istvánig, 70. jegyz. 157. l. Amott azt mondja, hogy Salamon a ruházatról (tehát a VIII. fej. értette), emitt pedig, hogy a brentai csatáról (tehát a X. fej.) tett «jó, helyes, sőt genialis» megjegyzéseket. Egyébként pedig 2 helyen megigazítja (uo. 127. és 153. ll.). A vezérek koráról szóló rész 44. jegyzetében fel sem említi, a királyok koráról szóló 8. jegyzetben — mindkét helyen a magyarok hadi dolgairól szól — minden megjegyzés nélkül említi. Ezekből következtethetjük, hogy a két fejezetet kivéve, a többiekről nem sokat tartott. Gyomlaynak adott feleletében 1902-ben azt írja, hogy «Salamon tüzetes tudományos vizsgálat nélkül nyilatkozott Maurikios és Leó koráról», tehát az első fejezetet sem tartotta megfelelőnek. Mindezekkel szemben meg kell állapítanom, hogy Salamon Leó 54. §-ából megdönthetlenül megmagyarázta a magyar hadsorok tagozódás szerinti felállítását (u. o. 9. l.) az 56. §-ból a többes hadsorú alakzatot (u. o. 689—690. ll. 695, a kettő pedig 696—697. ll.), az 55. §-ból pedig a csatavívásuk módjához megkívánt enkrumma vagy enedra alkalmazását (u. o. 687. l.). A továbbit, miként vívta tehát az így felállított sereg a csatát, már nem fejtette ki. Ezt tartalmazza (Maurikios IV. 2. és) Leó XIV. 3. §-a. Ez a 4. §. adja a régi hadi taktika magyarázatát. A többi, különösen az 57., a 63., a 64. §§-ok a taktika alkalmazásának nemleges magyarázatai: Nem szeretik . . . Ellenökre van . . . stb.

<sup>1</sup> U. o. 851. l.

<sup>2</sup> U. o. 826. l.

tett méltó feltűnést, hanem annyira maradandó becsűnek látszott, hogy 20 év múlva, 1896-ban még úgy nyilatkozott róla Leó kritikus magyar kiadásának készítője, hogy «mindenha nélkülözhetetlen kommentárul fog szolgálni azoknak, kik a XVIII. fejezetet tudományos kutatásaik alapjául veendik».<sup>1</sup> Az újabb, jobbára katonairók már csak megvilágítani igyekeznek a régi magyar hadi taktikát, nem pedig kifejtteni, inkább bővítve, mint javítva Salamon alapvető taglalásait.<sup>2</sup>

A honfoglaló magyarok sajátos harcsmódoráról a történetírók közül Meynerten<sup>3</sup> kívül, elsősorban Salamon által kifejtett ismeretek ma már annyira átmentek a katonai írók tudatába, hogy pl. Crænenbroeck százados a régi magyar harcsmódról való tudásunkat felhasználja az orosz lovasság látványának az ismertetéséhez, a régi magyar hadi taktikáról, mint közismert dologról adott rövid fejtegetést teljes változatlansággal alkalmazva a mai viszonyokra.<sup>4</sup>

Már pedig eltekintve attól, hogy a taktikákat használva, Salamon a régi magyar hadtörténet ugyan leghitelesebbnek tartott, de csak egyik, elméleti forrását merítette ki, művének éppen IX-ik, «a magyar taktika» címét viselő fejezete a leggyöngébb. Maga írja benne, hogy «a hadirend és fegyverzet leírásában kénytelen voltam . . . sokat elmondani, a mi a taktikára tartozik. De maradt még nem egy oldala ennek, a mi

<sup>1</sup> M. H. K. 9. l.

<sup>2</sup> Hazai: «A X. száz. magy. hadügyről» a Hadtört. Közl. 1888. évf. 4. füz. — Előd. a Magy. Kat. Közl. 1910. évf. Pauler tanulmánya «Néhány szó hadi viszonyainkról a XI—XIII. sz.» (Hadtört. Közl. 1888. évf. 4. füz.) csak a XI. századtól kezdődik, talán éppen mert az előbbi ki volt merítve.

<sup>3</sup> H. Meynert: Das Kriegswesen der Ungarn . . . 1876, tehát a Salamonéval egy évben, főleg az I. fej. Kampfweise und Kriegsführung; das Siegen im Fliehen. 12. l. Érdekes a találkozás egyes kérdésekben Salamonnal, pl. 6. l. Die Magyaren und ihre militärische Gliederung nach Stammgeschlechtern, 8. l. — Vorzüge dieser Kriegsverfassung. Die Bezirke der Stammgeschlechter zugleich Militärbezirke, u. a. Salamonnál a VI. fejezetben.

<sup>4</sup> «Az új orosz lovassági gyak. szabályzat és a «láva». M. Kat. Közl. 1913. I. II. E cikkekre Domanovszky S. barátom hívta fel figyelmemet, miért ez úton is hálás köszönetet mondok.

bővebb felvilágosítást kíván». <sup>1</sup> Salamon maga is beismerte tehát, hogy a taktikáról nem adott egységes fejtegetést. Amilyen behatóan tárgyalja a hadirendet, a hadifelszerelést, olyan megszakításokkal, sőt hiányokkal fejtegeti épen a csatavívás módját, a hadi taktikát, elannyira, hogy pl. Maurikios IV. 2. és Leó XIV. 3. fejezeteit, tehát épen azokat, melyekben a skythák, illetve a magyarok sajátos harcmodora van leírva, nem hozza szószserint s nem is részletezi.

S különben is bármily éleselmjűséggel, szinte megdönthetetlennek tetszőleg dolgozta is fel Salamon a taktikákat, az egész mű, mint ilyen, veszélyben forog, mert forrásáról, a természetüknél fogva is minden, bármi névvel nevezendő krónikák fölébe helyezett, mondhatni okmányhitelességű — Salamon szavai <sup>2</sup> — taktikákról, és pedig épen Leóról pár év előtt azt állította alapos vizsgálat után Gyomlay, hogy «a magyarokat illetőleg nem foglalhat helyet kútfőink között». <sup>3</sup> Ha pedig meg van döntve az alap, a melyen felépült, az épület sem állhat meg, bármi összetartó és szilárd is egyébként.

Nagyon is okadatolt és helyénvaló tehát egykori hadi taktikánk újból való, bár lehető rövid megállapítása s e czélból hadtörténetünk *elméleti* forrása, *Leó taktikája* tagadott hitelességének tisztázása. Mindkét feladathoz szükséges a hadtörténetünk *gyakorlati* forrásában, a *krónikákban* felhasználhatólag leírt csaták vívási módjának, a lefolyásukból előtűnő tervezetnek, szóval az alkalmazott hadi taktikának az elméleti források, a taktikák, szabályaival való egyeztetése. Ennek a során egyúttal figyelemmel kísérhetjük e taktika fejlődését s levonhatjuk az 1099-iki ütközet eredményeit is.

\*

Ha a vezérek korában nyert vagy veszített csaták lefolyásáról reánk maradt tudósításokat azzal a szándékkal akarjuk ele-

<sup>1</sup> Id. m. 800. l.

<sup>2</sup> U. o. 2. 704. 822. ll. Pauler (A m. n. t. Sz.-István. 70. jegyz. 157. l.) megrója az erős gáncsot, melylyel Salamon a középkori írókat . . . sújtja.

<sup>3</sup> L. alább.

mezni, hogy a csatavívás módját, az intézésben, vezetésben mutatkozó tervszerűséget a taktikák szabályaival összevetve, akkori hadi taktikánk mibenlétét és fejlődését megállapítsuk vagy kiderítsük, a csata lefolyásának *három* phasisát kell szem előtt tartanunk: a csatát vívó seregek felállítását vagy hadirendjét, hadsorainak az elhelyezését a csatatéren, más szóval az előkészületeket a csata megindulásáig; továbbá és legfőképen az ütközet folyását, a hadsorok mozdulatait a vívás megindulásától az egyik fél felülkerekedéséig, s végül a vesztes sereg üldözését és menekülését. Már Salamon is azon a nézetben volt, hogy «a harc kétségkívül a magyaroknál is, mint újabb időben három részből állott: előkészítésből, eldöntésből és üldözésből».<sup>1</sup> Megengedem, hogy pl. meglepetéseknél az előkészítésre nincs is idő, olykor a győztes nem meri üldözni ellenfelét, mindamellert az említett három phasisra nézve támasztott követelést elkerülhetetlenül fenn kell tartanunk krónikáink csataleírásával szemben. Különben nem kaphatunk világos, áttekinthető képet a csata folyásáról, ennek hiányában pedig nem állapíthatjuk meg a csata intézésében követett taktikát.

Ezen phasisokat szem előtt tartva, az Árpád-kor csatáinak legtöbbjéről nem adhatunk olyan képet, a melyből a csatavívás módja határozottan megállapítható volna. Már Salamon kimondotta, hogy «hazai krónikáinknál nemcsak közvetlen szemléletről szó sem lehet, nemcsak mint compilatiók... soványak, élettelenek és bárgyúak (!) hanem egyáltalában nem igen nyujt(anak) oly adatokat, melyek a byzanti Taktikák adatait bővebben fel-

<sup>1</sup> Salamon F. i. m. u. o. 813. l. Nézetem szerint helytelenül mondja tovább, hogy «a távoli fegyverek (tehát a nyilazás) csak előkészítik a csatát (a közeli fegyverek döntik el s erélyes üldözésben is ezek a hatályosak), mert a nyilazással már megindultnak kell vennünk a csatát, hiszen a célja az ellenséges sorok megbontása volt. Ha ez sikerült, a nyilazó fél már előnyt vívott ki. Előkészítésnek tehát csak a hadirend, a hadsoroknak a csatavíváshoz megkívánt felállítása érthető. Ez még a taktikához, a csatavívás módjához tartozik, hiszen a láva lényeges feltétele a csapatok egy részének lesbe állítása. A hadirend felállítását megelőző felvonulás, menetelés stb. a stratégiához tartozik. Azt sem tartom igazoltnak, hogy közeli fegyverrel döntötték el. Legalább sem ezt, sem az ellenkezőt nem könnyű bizonyítani. l. alább.

világosítanak, vagy csak alkalmat adnának azoknak a történelmi tényekkel való egyeztetésére». <sup>1</sup> A kolostorban író vagy másoló szerzetes nem látott, hanem hallott eseményeket ad elő. Krónikáink tehát csak a három phasis egyik-másikáról, nem pedig mind a háromról adnak, s ha adnak is, nem egyforma értesítést adnak.

A csata színhelyét egyáltalán nem írják le. Sokszor a helyet nem is mondják meg, máskor csak a folyót, várost vagy mezőt említik, a hol a csata történt, a földrajzi névből pedig nem mindig lehet a csatateret pontosan meghatározni, annál kevésbé a terep csatavívásra alkalmas vagy alkalmatlan voltát utólag megállapítani. Pedig arra nézve, milyen fontos és mennyire figyelembe veendő a csatater, elég hivatkoznunk Leó császár azon tudósítására, hogy «ellenökre van a lapályos és fenyéres terület». <sup>2</sup> Ezt megerősíti a mongolokról szóló értesítés, hogy csak ott és akkor ereszkednek csatába, a hol s a mikor nekik tetszik és senki sem kényszerítheti őket az ellenkezőre. A régi magyar csatavívás sajátos módja épen a sereg egy részének lesbeállítására és az ellenfélnek ezen lesbeállított csapatokkal való oldalba fogására vagy még inkább a lesből hátmögött megjelenő csapatokkal való körülzárolására lévén, ha a terep nem volt alkalmas egyes csapatok lesbeállítására, a szokott hadi taktika sem volt alkalmazható. Ebből egyúttal kivehető, hogy a régi magyar harcsmódor sajátossága épen a csapatok olyan felállítása és elhelyezése volt, hogy egy részük színlelt futással maga után csalta az ellenfelet, a másik fele elrejtőzött. Következésképpen az előkészületnek ez a másik momentuma, a hadirend, a régi magyar sajátos harcsmódor lényeges követelménye. Erről pedig krónikáink szintén alig adnak számbavehető értesítést.

A csata második, s a taktika szempontjából a hadirend felállításánál is fontosabb phasisáról, a csata megindulásáról a felülkerekedésig, holott ebből derül ki az ott alkalmazott tak-

<sup>1</sup> U. o. 828. l. Ezt az egyeztetést kísérlette meg Salamon is a X-ik fejezetben. A brentai csatáról szóló magyarázatáról mondotta Pauler, hogy helyes, sőt genialis. Ám ez az olasz hadjárat a *strategiájuk* tanulmányozására nyújt alkalmat, a *taktikára* kevésbé.

<sup>2</sup> M. H. K. 39. l. 63. §.

tika, legfeljebb, ha egy-két általános mondatban emlékeznek meg, — «acriter pugnarunt» — a stereotyp kifejezés.<sup>1</sup> Ennélfogva legtöbbször még azt is bajos kivenni, szálfegyverrel, kézitúsában, közléről vívott — «in ore gladii» — vagy pedig nyilazással — «cum ictibus sagittarum», a hogy krónikáink mondják, — távoli harcban dőlt-e el a csata, avagy nyilazással, tehát távolról csak előkészítették és karddal, kopjával, közeli fegyverekkel, tehát kézitúsában döntötték-e el a csatákat, a mint Salamon véli.<sup>2</sup>

Annál részletesebben sorolják fel rendszerint a csatában elesettek, a menekülés, az üldözés közben elpusztultak vagy kiténtek neveit és számát, szóval a csata utolsó, a taktika szempontjából legkevésbé fontos phasisát.

Nem nyújtván világos képet a csaták lefolyásáról, krónikáink leírásából bajos kihámozni, volt-e a honfoglaló és az Árpád-kori magyarságnak valamelyes csatavívási módja vagy terve, s miben állott az; voltak-e vérükbe átment, élő taktikai szabályaik, a melyeket csatáikon alkalmaztak, s mindenütt egyformán, vagy a terephez alkalmazkodva egy- s másban módosítva, avagy pedig csak esetről-esetre, terv nélkül, csak vezérek tapasztalata és belátása szerint intézték csatáikat?

Így vagyunk krónikáinknak Kálmán király említett vereségéről szóló tudósításával is. Erről a csúfosan elvesztett ütközetéről krónikáink közül először az 1358-ban írt Képes Krónika emlékezik meg,<sup>3</sup> majd körülbelül másfél századdal később Thuróczy<sup>4</sup> s a vele csaknem egykorú Bonfin.<sup>5</sup> Ezek azonban alig használhatók, mert hiszen mindketten a Képes Krónikát hasz-

<sup>1</sup> Pl. A ménfői csatáról írja a Képes Krónika: *Commisso itaque prelio inter utrumque diu et acriter pugnatum est...* Toldy-féle kiad. XLIII. l. A Koppány és Vezzelin közti ütközetéről: «et fortiter est dimicatum». U. o. XXXIII. l.

<sup>2</sup> U. o. 813—814. ll. A valendari ütközetben a lovasok tényleg utat nyitottak a zömnek, s ez döntötte el a csatát. A zöm szerepel a mai lávában is. Ez az a kérdés, a mely még tisztázásra vár.

<sup>3</sup> U. a. kiad. LXXXIV. l.

<sup>4</sup> Schwandtner: *Script.* I. 136. l.

<sup>5</sup> 1690-i kölni kiad. dec. II. lib. 5. a lapszámozás hibás.



nálták, még pedig az előbbi majdnem szószerint, Bonfin pedig az ő szokott szónoki mezébe öltöztetve.

E szerint nálunk csak 250 év mulva találunk említést erről a csatáról, a mi annál feltünőbb, mert mind a három forrás nemcsak «példátlanul nagy»-nak<sup>1</sup> mondja a vereséget, hanem oly csúfosnak is, hogy a szégyen élete végéig elannyira égette Kálmán lelkét, hogy halálos ágyán megeskette fiát, István királyt, hogy megboszúlja a szörnyű csúfságot.<sup>2</sup> Ezt a tényt fontolgatva, felöltő, hogy a Képes Krónikánál csak valamivel korábban írt s vele együtt a magyar őskrónikából merítő Budai Krónikában nincs róla szó. Ennek a hallgatása azonban nem bizonyítja azt, hogy a Képes Krónika nem onnét vette. Az öldöklésről szóló részben ugyanis egész epizódokat találunk a szereplő magyarok és kunok neveivel együtt, ellenben az orosz őskrónikában elő sem forduló orosz herczegasszony nevének kívül más orosz nevet, még a jelenvolt orosz fejedelmekét sem említi, a kun vezért pedig más néven (Mircod) nevezi, mint az orosz (Bonják). Kétségtelen tehát, hogy *magyar* forrásból merített. Az oroszszal két közös adata van, a mi a kettő hitelességét bizonyítja ugyan, de azt nem, hogy a magyar esetleg pl. az oroszból vette volna tudósítását. Az említett epizódokat és

<sup>1</sup> A K. K.: «Tanta strages ibi fuit, quod raro Hungari in tanta strage fuerint». A «Hungari» használata nézetem szerint idegen íróra vall, bár Thúröczy is megtartotta, a ki szószerint ugyanazt mondja: «tanta strages ibi fuit, quod raro Hungari in tanta strage fuerunt». Bonfin: «Hanc Ungari cladem ita insignem fuisse tradidere, ut cæteris anteferant».

<sup>2</sup> A K. K. szerint: «super Rusciam ulciscerentur injuriam, quam ipsi fecerant». U. o. LXXXVII. l. Az a kérdés már most, mit értett az író «injuria» alatt? Tisztán csak a vereséget, vagy a rutén városokhoz a Szent Lászlónak tett hűségkü alapján és talán régiebb jogon is támasztott igényeinek a Rostislaviókok részéről való veszélyeztetését? A K. K. egyébként 1101 és 1106 között említi azt is, hogy «rex volebat ire in Rusciam». U. o. LXXXV. l. Azért-e vagy a saját és fia házassága ügyében, nincs megmondva. Ezek a házasságok is azt bizonyítják, hogy valami szándéka volt. Pauler állításának, hogy a segélyért jött Jaroslav készen találta, csakis akkor van értelme, ha fölveszszük, hogy valamiért készült. Ezeknek a következtetéseknek van azonban egy nagy nehézsége, az, hogy a ljubeći gyűlésen maga a segélyt kérő Svatoslav osztotta ki a Rostislaviókoknak a rutén városokat.

neveket az orosz krónikában nem is találjuk, a kun vezérnek is más nevet ad, mint a magyar, s a másik elesett püspök nevét sem tudja. Mivel pedig más krónikánk nem tudósít e csatáról, más forrás nem marad, mint a mi őskrónikánk. Ennek a feljegyzései lenyúlván a XII. század közepéig, e csatáról való tudósítása vagy mindjárt a csata után került egyenesen belé vagy valamelyes egykorú feljegyzésből az összeszerkesztéskor, a XII. század közepén. A Képes Krónikába átvett tudósítás eredetileg tehát vagy egykorú, vagy csak 4–5. évtizeddel későbbi a csatánál, de mindenesetre elég hiteles arra, hogy bizvást elfogadjuk, noha semmi más adattal sem tudjuk ez epizódokat és neveket igazolni, legkevésbé az orosz őskrónikából, a melyben nincsenek is benne, úgy hogy e két krónika nem fedi, hanem csodálatosképen kiegészíti egymást.

A magyar még a helyet sem nevezi meg, a hol a csata történt, a lefolyásáról pedig mindössze annyit mond, hogy a kunok «de nocte consurgentes summo mane percusserunt castra regis et usque ad interemtionem dissipaverunt ea crudeliter».<sup>1</sup> Ennyi az egész a csata két első phasisáról. Annál *részletesebben* van elmondva a *harmadik*, de epizódszerűleg, a melyekben szerepelnek az Almási-nemzetség tagja, Euzem comes, Cupán és Lőrinc püspökök, Monoch nevű kun, a király egy Máté nevű vitéze, bizonyos Péter és Julia comes.<sup>2</sup>

Az orosz krónika ép ellenkezőleg az *üldözésről és a menekülésről általánosságban és röviden* szól, ellenben a csata *megindulását a győzelemig* olyan pontosan és szabatosan írja le, hogy a két krónikát összevéve, megkapjuk a csata lefolyásának mind a három szakaszát, s így a kettőből a csata képe világosan megrajzolható.

A két krónika ritka pontossággal egészíti ki egymást, holott tudomásuk sem volt egymásról. Az orosz épen ott lesz szófukar, a hol a magyar bőbeszédű, és viszont, ez alig szól valamit arról, a mit az ritka szabatosággal mond el.

A ki tehát az egész csatát, mind a három phasisát akarja

<sup>1</sup> K. K. u. o. LXXXIV. l.

<sup>2</sup> A nevekre nézve l. Pauler id. m. I. 265. l.

tanulmányozni, ez egymást kiegészítő két krónikában olyan ritka forrásra lel, a minő kevés csatáról van. Már csak ezért is kiválólag kell hogy érdekelje hadtörténetünk íróit az 1099-iki peremyšli csata.

Érdekes a csata kimenetele is, a magyarok olyan tönkretétele, melyhez foghatót krónikánk szerint alig találunk, mert tényleg előzőleg a 955-iki lechmezei csatáig kell visszamennünk, hogy párját leljük, utóbb pedig a muhi csatáig nem szenvedtünk akkora vereséget, bár a Képes Krónika pl. az 1127-iki haramvári vagy karassói vereségről szintén azt mondja, a mit a peremyšliről mondott, hogy «tanta strages raro facta est, quanta ibi contigit».<sup>1</sup> A kit csak ez a rész, a magyar sereg pusztulása és vesztesége érdekel, a magyar krónikát kell használnia. Az orosz egész röviden szól róla, de olyan kitételrel és hasonlattal él, mint egyetlen más csatáról sem. Véres volt Jarosláv 1036-iki csatája a pečenégekkel, melyben ezek erejét megtörte; az volt monomach Vladimir viadala a palóczokkal, melyben ezeknek annyi fejedelme részben elesett, részben fogságba jutott, a mely csaták óta a pečenégek és a palóczok megszűntek félelmesek lenni; talán még öldöklőbb volt az orosz fejedelmek csatája a mongolokkal a Kalka vize mellett (1224), de egyikről sem nyilatkozik a krónika úgy, mint a peremyšliről. Mindegyikben van szó védekezésről, a legyőzött fél hősies ellentállásáról, sőt a Kalka mellett a tönkretett orosz sereg egy része három napig védte magát a szekérvárban, csak a peremyšli csatában nincs említés a magyarok védekezéséről. A szöveg azt mondja röviden kétszer is: egy tömegbe szorították a magyarokat és rakásra ölték, mint a sólyom a gerléket (množiceju ubivaja sbiša ě v mjač . . . i sbiša Ugry aky v mjač jako se sokol sbivaet galicě). A palóczok<sup>2</sup> valósággal tömegmészárlást vittek véghez a közrefogott magyarok között.

A két krónika a csata végéről ellentétesen, de nem ellentmondóan nyilatkozik. Itt is inkább kiegészíti egymást. A magyar részletez, epizódokat, neveket említ. Ezek hitelesek lehetnek, de

<sup>1</sup> K. K. u. o. XC. l.

<sup>2</sup> A K. K. kunokról, az orosz ellenben palóczokról (polovci) beszél.

nem egykorúak. Az orosz általánosan szól, rövid hasonlattal ütve el a bővebb beszédet. Kevesebb használható adatot nyújt, de épen ezért valószínűbb, hogy szemtanutól való, a kinek a magyarok közrefogását követő zürzavarban nem volt, természet-szerűleg nem is lehetett módjában részletmegfigyeléseket tenni, holott a közrefogásig történekről pontos tudósítást ad. A magyar épen erről hallgat és e hallgatás igen nagyjelentőségű. Mutatja azt, hogy a magyarok még utóbb sem értették, hogy is történt a csata. Az üldözésről közölt részleteket a közrefogott magyaroknak még kevesebb idejük és alkalmuk lehetett megfigyelni, mint a zászló alá állított és onnét figyelő oroszoknak. Hogy tehát az ő krónikájuk mégis csak általánosságban beszél, a magyar ellenben csak részletez, az csak úgy lehetséges, hogy a magyar feljegyző ezeket a menekült szereplőktől később hallotta, míg a csata két első phasisáról való hallgatása csakis akként magyarázható, hogy ezekről semmit sem hallott, nyilván azért, mert erről nem is tudtak neki mit mondani.

A csata utolsó phasisa nemcsak a súlyos veszteségért magáért, hanem azért is érdekelheti a történetíró, mert némi következtetést enged a vert sereg nagyságára. Az orosz forrás képtelen számot mond. Horváth Jenő és Pauler tagadják, hogy Kálmán serege nagy lett volna; olyan számú, mint a minőnek az orosz mondja, semmi esetre sem lehetett. Nagy sereg csak akkor lehetséges, ha felteszszük, hogy Kálmán készült e hadjáratra s Svjatopolk kérése csak alkalmul szolgált. Pauler tényleg állítja is,<sup>1</sup> hogy készült hozzá. Ezt valószínűvé teszi az a tény, hogy a kisoroszok vagy rutének meghódoltak Szent Lászlónak,<sup>2</sup> az orosz fejedelmek ljubeči gyűlésén pedig 1091-ben a kisoroszok lakta részek a Rostislavičok birtokába adattak. Valószínű tehát, hogy Kálmán e gyűlés óta figyelemmel kísérte az ottani eseményeket. De ebből nem következik, hogy a midőn a segílyt kérő Járslav atyja Svjatopolk nagyfejedelem nevében megjelent, Kálmán felkészülve várta volna. Valószínűbb az, hogy csak a körüle volt urakkal s az épen a kezeügyébe eső dandá-

<sup>1</sup> I. K. 593. l. 388. jegyzet.

<sup>2</sup> K. K. u. o. LXXX. l.

rokkal indult, s aztán menetközben csatlakoztak hozzá az urak és az útjába eső kir. megyék csapatai.

Mindezekért érdekelheti az írókat a csata vége magában is, noha mindamellet nem volna észszerű épen csak ezt tárgyalni, kiszakítva mintegy a csata egységes képéből. A régi magyar csatavívás módjának a szempontjából csak a két első phasis lévén érdekes, a harmadik ellenben alig, ennél fogva a magyar krónika tudósításának, mely az előbbi kettőre nem terjed ki, s csakis az utóbbira fontos, nem vehetjük hasznát s nem is foglalkozunk vele.

Annál fontosabb reánk nézve az orosz krónikáé. Bármily érdekes is a csata vége, mégis jobban fogja bizonyára érdekelni a haditörténetírókat a haditaktika szempontjából a két első phasis, s az orosz krónika épen e két phasisról fennmaradt tudósítása, a hadirendnek és a csata lefolyásának a megindulástól a győzelemig olyan szabatos, pontos, világos leírása, a minőre szinte alig van még egy másik példa benne.

Ennek az 1110-ig terjedő orosz őskrónikának, melyet 1116-ban, tehát mindössze csak 17 évvel az ütközet után írt az egykorú Szilveszter apát, tehát jóval közelebb áll az eseményhez, mint az egykori magyar őskrónika, három változata van: régi, közép és új szöveg. A régi a legrövidebb és leg-homályosabb is, a közép-szöveg már egy-két magyarozó szót toldott hozzá, az új ismét néhányat, úgy hogy ez a legbővebb, de a legkevésbé hiteles.

Míg a mi ősi vagy királykrónikánk nem maradt reánk, addig az orosz őskrónika említett régi szövege két XIV. századi kéziratban is megvan. Az egyiket a másolójáról, Laurentius szerzetesről, laurentiusi, a másikat a Kostroma városa mellett levő Ipatios-kolostorról, melynek tulajdona volt, ipatiosinak nevezik. Amaz 1371-ből, emez néhány évtizeddel későbbi, a XIV. század végéről (vagy inkább a XV. század elejéről) való.

A szöveg a következő: *«Bonjak csatarendbe állítá seregét . . . három csapatban vonult a magyarok elé. Altunopát 50 legénnyel előre küldte, Dávidot a zászló alá állítá, a magát pedig két részre osztá, egyre-egyre 50—50 embert téve. A magyarok pedig hadankint állottak fel . . . Altunopa az első*

*had elé rohant s nyilazva elszárgulott előtte. A magyarok pedig utána rontottak, s midőn Bonjakon túlhaladtak, ez a hátuk mögé küldte mészárlóit. Altunopa erre megfordult s nem engedték vissza a magyarokat, hanem közrefogva, tömegbe szorították, roppant öldökölve őket. Bonjak pedig három részre osztott seregével tömegbe nyomta össze a magyarokat, mint a sólyom a gerléket. És megfutottak a magyarok» . . .<sup>1</sup>*

Mielőtt a leírásnak hadi taktikánk történeti szempontjából való értékesítésére reátérnénk, vizsgáljuk meg a hiteles voltát, hadiszempontból való becsét, a leírt hadieseményhez való viszonyát, szóval mindazokat a mellékkörülményeket és kérdéseket, melyeknek a tisztábahozatala megkönnyíti a feladatunkat.

A szövegből látható, hogy a leírás, noha kiterjeszkedik a csata mind a három phasisára, voltaképen két, terjedelemre sem azonos, s már csak ezért sem egyforma értékű részből áll. Az első, a részletesebb, tartalmazza a csata menetét a magyarok közrefogásáig s a nyomban megindult mészárlás kezdeteig, vagyis a két első phasist, a másik, kisebbik fele a mészárlást adja a magyarok megfutásáig s a menekülők üldözését.

A minő beszédes és kifejező, a mellett azonban szabatos és pontos az első, olyan feltűnően szükséztavú, sőt zavaros a másik. A magyarok mészárlását kétszer mondja el ugyanazon szavakkal. Midőn a lesbenálló Bonjak a mellette elrohant magyarok háta mögé küldte mészárlóit, a visszafordult Altunopával tömegbe szorítva őket, megkezdődött a mészárlás, ismét három részre osztotta seregét s minden harcz említése nélkül ismét tömegbe nyomta a magyarokat s újból megindult az öldöklés. Ez az ismétlés Paulert is,<sup>2</sup> Horváth Jenőt is arra az állításra vezette, hogy a csata kétszer újult meg s ez utóbbi volt a derékhad tönkretétele, az előbbi pedig csak az előcsatározás. Ez volt Salamon felfogása is a magyar hadi taktikáról. A távolról lőtt nyilazással kezdődött utáncsalás, a visszaforduló és a lesből hátmögött megjelenő csapatokkal való bekerítés és tönkretevés csak előkészítette a kézitásával vívott és eldöntött tulajdonképeni

<sup>1</sup> A laurençiusi kézirat. Az orosz archæog. bizotts. 1897. kiad. 261. l.

<sup>2</sup> Id. h. 265. l.

csatát. Igaz, hogy a szöveg szerint a magyarok hadak szerint állottak fel s Altunopa az első had elé rohant, a miből az következik, hogy csak ez rontott utána, a többi állva maradt, valamint hogy a zászló alá állított Dávid oroszairól sem lévén szó, az következtethető belőle, hogy szintén tétlenkedtek. Ám a szöveg azt mondja, hogy «a magyarok» rontottak (Ugri že pognaša po nich, tehát nem az első csapat) utána, nem pedig csak az első haduk. Az oroszok nem említése megfeythető akként, hogy nem ismervén a palóczok hadi taktikáját, nehogy zavart okozzanak, Bonjak jobbnak látta őket a zászló alatt mintegy annak őrizetére félreállítani.

Igaz, hogy az orosz lovasság látvája is, az ellenséget törbecsalni, megbolygatni feladattal bíró csapatokból és a megzavart ellenséget aztán főrohammal tönkretenni hivatott derékhadból áll. Ám a görög taktikák szabályai mitsem tudnak egy enkrumás, enedrás elő- és egy kézitusás döntő csatáról. Nem is képzelhető, hogy a magyar hadak beavatkozás nélkül nézték volna körülfogott haduk megsemmisítését, ha pedig beleavatkoztak, Bonjaknak alig lehetett ideje és módja seregét ismét három részre osztani. Ez a félreértett, de a bekerítés után támadt kavardást oly jellemzően kifejező ismétlés, a zavaros tudósítás,<sup>1</sup> hogy a magyarokat egy tömegben lekaszabolták, aztán mégis megfutottak, noha kétszer is bekerítették, a mézszárlás részletezését rövidszavú hasonlattal elütő beszéd, szemben a két első phasis pontos leírásával, nem eredhet mástól, mint szemtanutól, a ki a csapatok felállítását, a csata menetét a kavardásig megfigyelhette s meg is figyelte, de a beállott zürzavarban a továbbiakat a megfutásig már nem volt módjában áttekinteni s a részleteket megfigyelni.

A leírás a magyarok közrefogásáig, a görög taktikák szabályaival annyira egyező, olyan szabatos, hogy csak katonától, nem pedig szerzetestől eredhet. Említettem, hogy ez az 1099-iki csataleírás egyedül áll. Sem az orosz őskrónikában, sem folytatásaiban nincs több olyan. Felhoztam, hogy sem a pečenegekkel, sem

<sup>1</sup> Büdinger azt mondja róla, hogy «dieser Satz ist ohne Zweifel durch Zufall in den Text gerathen», alább id. m. 45. l. 4. jegyz.

a palócokkal, sem a tatárokkal, s annyi más török-tatár-ugor népekkel vívott csaták egyikéről sem találunk olyan hű és mindent kifejező leírást, pedig ha volnának, e rokon- és fajnépek ősi harcsmódorához s így a mi ősi hadi taktikánk történetéhez is megannyi adalékunk volna. De ott vannak II. Géza, III. Béla, II. Endre és IV. Béla kievi és halicsi hadjáratai is, melyeknek a vezéreit névleg ismeri a krónikairó, feljegyzi a mondásaikat, a legrégebb magyar közmondásokat, de a csatákról alig van egyik-másik phasisra kiterjeszkedő leírás, elannyira, hogy harczászati szempontból teljességgel hasznavehetetlenek.

Hogy a szóbanlevő leírás csakugyan katonától származik, mutatják sajátos hadikifejezései (vorop, zastup, mjaë), a melyek többször elő sem fordulnak.<sup>1</sup> De ott van Bonjak sajtáságos, többé szintén elő nem jövő eljárása: éjjel egyedül a magyar tábor felé ment, s künn a mezőn el kezdett farkasmódra üvöltöni, mire a távolból sok farkas felelt vissza. Így kémlelte ki nézetem szerint azt, ki vannak-e állítva a magyarok előőrsei? Ez a szabatosság a messze eső kievi vagy vydubeci kolostorban író szerzetes esztől ki nem tellett; sem e kifejezéseket, sem ez eljárást nem ismerhette, hanem hadban jártas, a hadi kitételekkel ismerős embertől, még pedig katonától kellett kölcsönöznie, a ki vagy maga volt jelen, vagy egy jelenvolttól hallotta.

És erre van is némi pozitív adatunk. Hét év mulva a pere-myśli ütközet után, 1105-ban írja ugyanaz a krónikás, a palócok Zaričesk alatt raboltak. Svjatopolk nagyfejedelem, a ki 1099-ben Kálmánt segélyül hívta, Jan, Zacharič Ivánkó és Kozarin nevű vezéreit küldte ellenök. «Ez évben — írja aztán közvetlenül folytatólag — meghalt a 90 esztendő Ján, a kitől én is sok beszélet hallottam, a miket ez évkönyvemben megírtam, a mint tőle hallottam» (. . . prestavisja Jan starec dobryj živ lët 90 . . . ot negože i az mnoga slovesa slyšach, ježe i vpisach v latopisanji sem ot negože slyšach).<sup>2</sup> Lehetséges, hogy itt valami Jan nevű szerzetesről van szó (starec dobryj = jószágos aggastyán . . .

<sup>1</sup> Minden egyebekre nézve utalok sajtó alatt levő munkámra: «Az orosz évkönyvek magyar vonatkozású adatai.»

<sup>2</sup> Laurentius kézírata az orosz archæogr. bizottság 1897. kiad. 271. l.



v starosti mastitě, živ po zakonu božju, ne chužij bě pervych pravednik), de akkor *először* és *utóljára*. Jan van ugyan említve 1106 előtt háromszor is, de *mindannyiszor* Jan, a hadvezér, Vyšata fia, kit Svjatopolk Zaričesk alá küldött.

Nincs tehát kizárva, hogy a szövegben pár sorral előbb említett Jan hadvezér és Jan az aggastyán egy személy, legalább sem Jan, a hadvezér, sem másféle Jan nem fordul elő többé 1106 után. Igaz, hogy Jan, a vezér 1071-ben, tehát csak 27 évvel előbb szerepel először, de már 1043-ban írja a krónika: «Vyšata, Jan atyja», szintén kievi hadvezér. A hadvezér kora tehát magasra vihető vissza, bár a 90 év ha nem is zárja ki, de valószínűtlenné teszi, hogy akkor még hadat vezetett, következőleg egy személy lett volna az akkor elhalt aggastyánnal.

De ha mégis egy személyről volna szó, s 1106-ban még hadba szállhatott a palóczok ellen kora felől, annál inkább lehetett jelen 1099-ben Peremyšl alatt. Azt bizonyítani, hogy ott volt, nem lehetséges. A krónika csak Jaroszlót említi, hogy atyja, Svjatopolk, Kálmán királyhoz küldte. De bizonyosra vehető, hogy a nagyfejedelem fia nem utazott egyedül. S mivel Jan épen Svjatopolk hadvezére volt, lehetséges, hogy Svjatopolk őt adta kísézőnek a fia mellé, hogy mint hadban jártas férfi felvilágosítást tudjon adni Kálmánnak a sereg orosz földön leendő vezetésére és a hadjáratához szükséges egyéb tudnivalókra nézve. De ha nem is volt jelen Peremyšlnél, hallhatta olyantól, a ki ott volt, s mint hadban jártas elmondhatta a leírás hadi kifejezései-vel. Sőt, ha nem egy személy Jannal, az aggastyánnal, lehetséges, hogy ez az öreg hallotta a csata egyik-másik résztvevőjétől, a kik bizonyára megfordultak úgy a kievi, mint a vydubeci kolostorokban. Lehet az is, hogy sem az egyik, sem a másik Jan nem volt az író forrása, hanem ez maga hallotta, mint ez utóbbi kolostor lakója az oda zarándokolt orosz katonáktól, a kik jelen voltak a csatában. Mindez csak feltevés, vélelem; bizonyosra csak az vehető, hogy az író katonától kell, hogy hallotta legyen. Hogy az 1106-ban első személyben beszélő, ezt az őskrónikát író s forrását megnevező krónikás ugyanaz az 1099-iki csata leírójával, bizonyos abból, hogy 1096-ban mint első sze-

mélyben beszélő szemtanu mondja el a kievi barlangkolostornak ugyanazon Bonjak által végbevitt feldúlását. «Ugyanazon (júl.) hó 20-án másodszer is eljött Bonjak . . . Kiev alá váratlanul s majdnem a várba is bejutottak a palóczai . . . és visszatérvén . . . a barlangkolostorra támadtak, mikor mi a czellákban hajnali szertartás után pihentünk . . . két zászlót tűztek a kolostor kapuja elé, mi a kolostor hátulja felé futottunk, mások pedig a palotákra menekültek fel.»

A peremyśli csata leírásának az adatait az orosz egykorú krónikás tehát a csata szemtanujától hallotta és szakszerűen irván le, a leírás feltétlenül hiteles. A hadi kifejezésekig menő szabatoság és pontosság csak emelik az értékét.

Sajnos, a krónikának igen sokáig csak orosz kiadása volt meg, s így íróink alig használhatták. 1861-ben fordította e leírást németre Büdinger, majd 1866-ban egyik művében fel is dolgozta a saját fordítását.<sup>1</sup> Az ő feldolgozását vette át csaknem szószerint Meynert.<sup>2</sup> Büdinger az orosz szöveghez akként jutott, hogy Miklosich, a ki 1864-ben szövegkritikailag javított kiadásban adta ki az őskrónikát, latin fordítást is mellékelvén hozzá, rendelkezésére bocsátotta a kefelevonatokat. 1884-ben Louis Leger francia nyelven bocsátotta közre a krónikát, s ezt a francia szöveget használták Marczali és Pauler.

Már Büdinger hangoztatta, hogy a nyilazás, a magyaroknak ez az egykori saját harcmodora, lett reájuk végzetessé az 1099-iki peremyśli csatában, mert a kunok félkörben közrefogták, nyilzáporral öntötték el és színlelt futással törbeccsálták a ma-

<sup>1</sup> A fordítás megjelent a «Jahrbuch für vaterländ. Gesch.» Bécs 1861. «Nachrichten zur österreichischen (!) Gesch. in altruss. Jahrbüchern» czímen. A feldolgozást l. az «Ein Buch ungar. Gesch.» Lipse 1866. 142. l.

<sup>2</sup> Id. m. 50. l. «Bei dem Zuge gegen Premysl im J. 1099 wurde . . . den Ungarn diese *früher* von ihnen selbst gehandhabte Fechtweise verderblich, denn die Kumanen umzingelten *bogenförmig* das ung. Heer, griffen dasselbe mit Pfeilschüssen an und lockten es dann durch verstellte Flucht in einen Hinterhalt . . .» Büdinger a Jahrbuch 44. l. 2. jegyz. magyarázza a *voropy* kifejezést: eine bogenförmige Aufstellung von Plänklern, welche sich zurückziehen, nachdem sie mit Pfeilen geschossen haben. Sreznevski orosz tört. szótára nem magyarázza meg. Büdinger a 45. l. 3. jegyz. a *zastupy*-t is érinti.

gyarokat, s ott felkoncizolták, mert szűk helyre szorítva, nem tudtak mozogni. Büdinger tehát felismerte, hogy a csata a magyarok régi hadi taktikája szerint volt intézve, s ezt Meynert is utána mondja, de egyikük sem vonja le a tény következményeit. Pauler, a ki pontosan és részletesen adja az egész hadjárat történetét, azt írja, hogy «nemcsak nagy, hanem csúfos is volt a vereség, melyet a magyar sereg egy maroknyi kun csapattól szenvedett», de nem mondja meg, miért volt csúf? Úgylátszik, azt tartotta, csak azért, mert a jóval nagyobb magyar sereget egy maroknyi kun tette tönkre. Pauleren kívül csak Rónai Horváth Jenő foglalkozott vele a magyar katona számára írt «Magyar hadi króniká»-jában, a melyben katonai szempontból, röviden, szabatosan, de kimerítően dolgozta fel a magyar hadi eseményeket, következőleg ez az egyetlen katonai szempontból való méltatása e jelentőségteljes csatának, s ez is kimerítő bár és szabatos, de rövid. Horváth Jenő szintén említi, hogy Bonjak «a kun, vagyis a régi magyar harcsmód szerint» támadta meg a magyarokat. Sőt pár sorral alább megismétli, hogy a magyar sereg egy kisebb kun seregtől, «mely által magát meglepetni, saját harcsmódja szerint kijátszatni engedé», csúfos vereséget szenvedett. Ez a mellékmondatban történt ismétlés, a «kijátszatni engedé» kifejezés mutatják, hogy Horváth Jenőnek nem is volt szándékában a következményt, a csata lefolyásának a tanuságait és az eredményeit levonni. Pedig, mint említettem, nem csekély jelentőségűek régi hadi taktikánkra nézve. Csakhogy nem abban keresendők, a miben eddig találták őket.

Pauler is, Horváth Jenő is a vereség csúf voltát kizárólag abban találták, hogy egy kisebb kun sereg tette tönkre a magyart. Büdinger és Horváth Jenő megemlítik azt is, hogy a kunok a magyarok saját taktikáját alkalmazták. Ebben semmi megcsodálni való nincs. A palóczok nem is ismertek mást.

Én a régi magyar hadi taktikára, a hadirendnek a csatavívás terve szerint való felállításától a győzelemig követett harczolásra nézve fontos következő három eredmény megállapíthatása miatt tartom nagyjelentőségűnek e csatát az orosz őskronika leírása alapján. Először is hiteles tudósításunk van arról, hogy a palóczoknak tényleg ugyanaz volt a harcsmódjuk, a mi a

mai orosz lovasság számára előírt «láva», s a mi Maurikios szerint a szkytha népeké, Leó szerint a turkoké is volt. Ha ugyanis a peremyśli csatának az orosz krónikában leírt csatavívási módját összevetjük a görög taktikák utasításával, hogyan vivendő a csata az «enkrumma» vagy «enedra»: a leshelyre állított csapatokkal, azt látjuk, hogy a kettő oly egyező, mintha az orosz krónikásnak tudomása lett volna a görög szabályokról. Hogy ennek az eredménynek micsoda a további jelentősége, alább látandjuk. Második eredmény az, hogy konkrét példában látjuk a görög taktikák elméleti szabályainak a miként való alkalmazását, azaz alkalmunk van a taktikák szkytha vagy turk «enkrumma» vagy «enedra», a mai orosz «láva» rendszerű harcizolási módját, melynek elméletét a taktikákból ismerjük, a gyakorlatban is megfigyelni, s így a harczmodor mibenlétét jobban megérteni, a mi annál jelentősebb, mert erre egyébként a krónikák hiányos és fogyatékos csataleírásai miatt alig van hasonló példánk.

A harmadik következmény végül az, hogy a mennyiben sikerül beigazolnunk azt, hogy a palóczoknak a csatában a görög taktikák szabályaival egyezőleg alkalmazott hadi taktikája ugyanaz, mint a honfoglaló magyaroknak a csatavívási módja, akkor megdönthetetlen bizonyítékunk van arra, hogy ezt az ellenük alkalmazott hadi taktikájukat 1099-ben már nem ismerték. Már pedig abból, hogy Altunopának utána rontottak, akár csak 907-ben Ennsburgnál s 910-ben a Lechmezőn a taktikájukat nem ismerő németek utánuk, világos, hogy már nem ismerték.

Senki sem fogja tagadni, hogy Altunopa sikere, a mely maga után vonta a csata ismert szabályszerű lefolyását, semmikép sem következik be, ha még ismerték volna saját régi harczmodorukat, a mit a nyilazásról és a tovaszárguldásról lehetetlen volt fel nem ismerniök. Ezért van, hogy később sem tudták elmondani, s a magyar krónika oly röviden végez a csata lefolyásával. Horváth Jenő állítása, hogy «kijátzatni engedték magukat», nem állhat meg. Becsapódni és nem ismerni, két külön dolog. Ha állításunk, a mint nem kétkelem, megáll, akkor e csata határt jelöl hadi taktikánk történeté-

ben. S ez teszi, minden egyébtől eltekintve, reánk nézve oly fontossá.

Ezek után kérdés, ugyanaz volt-e a magyarok harcmodora, mint a melyet a palóczok alkalmaztak a csatában? A felelet igen egyszerű. Említettem már, hogy annyira egyező az orosz krónika leírása Leó azon helyével, a hol az «enkrumma» és «enedra» csatavívási módot leírja, hogy minden további bizonyítás feleslegesnek látszik. Csak az a bökkenő, hogy Leó szerint ez a harcmodor éppen a magyarok ellen alkalmazandó! Növeli a bajt az, hogy ez az utóbbi állítás viszont teljesen ellenkezik Leó saját XVIII. fejj. azon helyeivel, a hol éppen ezt mondja a magyarok harcmodorának. Talán ezért sem hozta fel Salamon sem a XIV. 3-at, mivel nem volt képes a XVIII. fejezettel összeegyeztetni. Nem marad egyéb hátra tehát, mint a magyarok ősi taktikájára vonatkozó tudásunkat előlről kezdeni.

Eddigélé általában Bölcs Leó taktikáját, illetve a XIV. és a XVIII. fejezeteit tartották a turkok (magyarok) haditaktikájának legkimerítőbb, leghitelreméltóbb elméleti forrásául. A XIV. fejj. 3., és a XVIII. 42, 47, 54—57, 62—64, 67—73. §§-ai azok, a melyek a turkok csatavívási módjáról és az ellenük alkalmazandó taktikáról szólnak. A többi, a melyekben a turkok előfordulnak, a politikai szervezetükről ad egy s más felvilágosítást, pl. a 44, 45, 46. §§-ok, a melyekben a turkokat mint nemzetet jellemzi. «Független ez a nemzet. Pompa kifejtése és gazdasága mellett csak arra van gondja, hogy ellenségeivel szemben férfiasan viselkedjék.» Jellemzi őket tehát békében és háborúban.

Reánk ez utóbbira vonatkozó fenti cikkelyek tartoznak. Sajnos, nem bocsátkozhatunk a tartalmuk taglalásába. Leó szavai szerint ismételen adódott alkalmakkor tett megfigyelései azok. Szabályok, a melyek szerint intézték a harcaikat s kellett ellenük harcolni. Tapasztaláson alapuló elmélet, a melyet a gyakorlatban érvényesíteni kellett. Úgy vagyunk tehát velük, mint minden elmélettel: példával kell megvilágítani őket. Láttuk előbb Salamon F. szavait, hogy történeti kézikönyveink is ismergették Leónak említett helyeit, de már ő hozzátette: «s mégis

oly kevésbé használták a hadiesemények megértetésére, közölték a törvényeket, de alkalmazásukról hallgattak». <sup>1</sup> Erre nézve a krónikákhoz kell fordulnunk s egyeztetnünk a taktikákkal, a mint azt Salamon már megkísérelte tanulmányának utolsó «egy-két ütközet magyarázata az első Árpádok korából» című fejezetében.

Dr. HODINKA ANTAL.

<sup>1</sup> Id. m. u. o. 826. l.



Kozákok.